

УЎК: 821.512.133:82 - 1(09)

*Адиба ДАВЛАТОВА,
Тошкент вилояти Чирчиқ
Давлат педагогика институтини доценти
E-mail: adiba.davlatova79@gmail.com*

ТДЎТАУ профессори Н.Жабборов тақризи асосида

ANALYSIS OF THE BALLAD OF ABDULLA ORIPOV

Abstract

The article analyzes the ballads of the national poet of Uzbekistan Abdulla Aripov. Ballads reflect various themes of human and social life. The experience of lyric characters in the poet's work, creative biography, social life and attitude towards people are studied.

Key words: ballad, artistic analysis, image, poet, poetic thinking, biographical method.

АНАЛИЗ БАЛЛАД АБДУЛЛА ОРИПОВА

Аннотация

В статье анализируются баллады народного поэта Узбекистана Абдуллы Арипова. Баллады отражают различные темы человеческой и общественной жизни. Изучаются переживания лирических героев в творчестве поэта, творческая биография, общественная жизнь и отношение к людям.

Ключевые слова: баллада, художественный анализ, образ, поэт, поэтическое мышление, биографический метод.

АБДУЛЛА ОРИПОВ БАЛЛАДАЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов ижодига мансуб балладалар таҳлил қилинган. Балладаларда инсон ва жамият ҳаётидаги турли мавзулар акс эттирилган. Шоир асарларидаги лирик қаҳрамон кечинмалари, ижодкор биографияси, ижтимоий-маиший ҳаёт ва одамларга муносабати ўрганилган.

Калит сўзлар: баллада, бадиий таҳлил, образ, шоир, поэтик тафаккур, биографик метод

Кириш. Янги ўзбек адабиёти бир томондан халқ оғзаки ижоди, мумтоз анъаналар ва жаҳон адабий дурдона асарлари билан тўйинган адабиётдир. Муайян замонавий ижодкор асарларини таҳлил қиладиган бўлсак, улар мазмунида мана уч жиҳатни яққол кўришимиз мумкин. XX аср бошлари жадид зиёлилари бошлаб берган янгиланиш нафақат ижтимоий-сиёсий, балки адабий-маданий жараёнга ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Вазн янгиланиши, лирик қаҳрамон ва образларнинг мутлақо янги тасвири, драма, роман, қисса, сонет, баллада каби янги жанрларнинг кириб келгани бу давр адабиётининг асосий белгиларидан ҳисобланади.

Баллада[1] дастлаб француз адабиётида майдонга келган. Кейинчалик инглиз ва бошқа европа адабиётида ҳам баллада намуналари яратила бошланган. Балладага таъриф берилганда, унинг сюжети кўп қиррали бўлишига аҳамият қаратилади. Масалан, у ўзида инсон ва жамият ҳаётидаги турли мавзуларни қамраб олиши мумкин. Гарчанд айнан атама нуктаи назаридан баллада деб аталмаган бўлса-да, ўзбек мумтоз адабиётидаги баъзи асарлар мазмунидан келиб чиқиб баллада намунаси сифатида келтирилади.

-Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review). Замонавий шеърятда поэтик тафаккурнинг шакл, мазмун ва образдаги талқини масалалари жаҳоннинг етакчи фан ва таълим марказларида, хусусан, Ankara Universitesi, Istanbul Universitesi (Туркия); Oxford, Kembridj университетлари (Буюк Британия); Aligarh Muslim University, Delhi University (Ҳиндистон); Azerbaijan Milliy elmler akademiyasi Nizami adina adabiyat instituti (Озарбайжон); Институт восточных рукописей в Санкт-Петербурге (Россия); Институт Востоковедение АН Украины им. А. Крымского (Украина); Институти забон, адабиёт,

шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рўдакӣ (Тожикистон); ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент давлат Шарқшунослик университети, Самарқанд давлат университети, Бухоро давлат университети, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида олиб борилмоқда[2].

Дунё адабиётшунослигида глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи тасвири, глобал ахлокий-фалсафий муаммоларнинг киновий танқиди каби масалаларнинг ижодкор поэтик тафаккур тадрижига таъсири юзасидан назарий тадқиқотлар олиб борилмоқда (Оксфорд университети, Istanbul Universitesi, Gazi Universitesi, Azerbaijan milli elmler akademiyasi Nizami adina adabiyat institutu, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рўдакӣ, Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Тошкент давлат шарқшунослик институти, Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети).

-Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Ўзбек адабиётшунослигида шоир ижоди ҳақида кўплаб илмий мулоҳазалар, тадқиқот ва мақолалар эълон қилинган. Абдулла Орипов ижодга кириб келган илк даврлардаёқ шоир лирикаси юзасидан Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддинов, академик Матёкуб Қўшжонов, Ўзбекистон Қаҳрамони Иброҳим Ғафуров, филология фанлари доктори Сувон Мели сингари олимлар алоҳида тадқиқотлар олиб борган[3].

-Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Янги ўзбек шеърятда ҳам баллада жанрида асарлар яратилди. Масалан, Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов ижодида бир неча балладалар учрайди. Шоир дастлаб, 1973 йилда “Қасоскор ҳақида баллада”сини яратган. Ушбу асар “Қорақум” фильми таъсирида ёзилган.

Лекин шеър фильмнинг баёни эмас, мутлақо янги мазмун ва асосга эга мустақил асар. Шоир бу ерда одамлар ниҳоятда ўч бўлган ёмон туйғу ва ҳаракат қасос ҳақида ёзади:

Сахро оташида қоврилар гуллар,
Чарх урар бошида маҳзун булбуллар,
Гулшанга қаҳрингиз сочманг, эй, чўллар,
Сизнинг ўзингизни ёндирар қасос[4].

Дастлабки тўрт бандда шоир гул ва чўл тушунчаларини қаламга олар экан, гўзалликнинг нобуд бўлишига сабаб саҳродан ёзғиради. Шоир қасос оловли оташдан ҳам, чўлдан ҳам устун эканлигини таъкидлайди. Чўлнинг қайноқ тафтини гулнинг қасоси учун янада ёниб кетганини чиройли ўхшатиш қилади. Кейинги бандларда эса ярадор оҳунинг воласи лирик қаҳрамон қалбига кўчади.

Қон йиғлар яралли оҳу боласи,
Фалакка чирмашар ғамгин воласи.
Ҳаққа етганида унинг ноласи,
Сайёдни қонига қондирар қасос.

Миттигина кийикнинг ов домига тушиб яшаш завқидан айрилишига жим қараб тура олмайди. У ҳам тирик жон, унинг фарёди ҳам осмонга, Ҳаққа етиб боришига шоир албатта ишонади. Унинг қасоси Ҳаққа ҳавола қилинган, бу эса сайёд тақдирида албатта рўй беришини қатта ишонч билан ёзади. Кейинги бандларга келиб мурожаат инсонга қаратилади. Лирик қаҳрамон замондошини қасос эмас, энг аввало, номус ва ор учун жангга киришга ундайди. Бахшининг қўлидаги ғамгин соз ва нола адашган одамзот ҳасратидан, қонга тўлган саҳролар, фарёд тўла даштлар тарихидан сўйламаслигига умид қилади. Боболар хатоларини тақрорламасликка, ажал шамширларини тутмасликка, муҳаббат гулларини сўлдирмасликка чорлайди.

Абдулла Ориповнинг яна бир балладаси “Бир танишим ҳақида баллада” деб номланиб, 1976 йилда ёзилган. Асар эпик мазмунга эга бўлиб, лирик қаҳрамон биографияси, кечинмалари, ижтимоий ҳаёт, одамларга муносабатини ифодалашда муҳим ўринга эга. Яъни асар ретроспектив усулда бошланиб, то ҳозирги замонни ҳам ёритади. Лирик қаҳрамон дастлаб бола кифасида пайдо бўлади. Унинг болалик йиллардаги хотираси қайта жонланиб, баллада бадий ғояси замон ва маконда бирлашади.

Эслайман, болалик чоғимда бир кун
Безори тош отди менга бесабаб.
Йиғладим бир четда бағрим бўлиб хун,
Атрофга кўз тикдим ночор, мўлтираб.

Бу ерда шоир бадий вақт бирлигига қайтиб, ҳимоясиз кунни ёдга олади. Бадий асардаги вақт бирлигининг бу каби тасвирини жаҳон адабиёти мисолида кўп кузатганмиз. Бу ерда муаллиф бир инсон мисолида руҳиятида, ўтмишида кечган воқеликларни асар мантиғига кўра жойлаштиради. Яъни асарда ижодкор таъкидлаган вақт бирлиги унинг нуқтаи назарига кўра ифодаланади. Баллада шоирнинг вақт тушунчасига доир қараши лирик қаҳрамон ва муаллиф муносабати орқали акс этади. Демак, балладада хотира, бадий вақт шоир ва лирик қаҳрамон кечинмалари фонида берилади. У олис болалигини эсга олар экан, кучлининг кучсизлар устидан зулм қилишини алам билан хотирлайди. Ана шундай тушкун ҳолатда нотаниш, лекин меҳрибон, мадакор кишининг пайдо бўлиши ҳаёт фақат бадбин, зулмкор кимсалардан иборат эмас деган ҳулосага олиб келади. Тасодифий бу меҳр бола қалбини тўлқинлантириб юборади, беихтиёр бобоси айтиб берган Хизр шу бўлса керак деган ўй-хаёлларга ҳам боради.

Майли, Хизрманми ё Хизр эмас,
Ҳар нечук турибман қошингда аён.

Бирор ножўя иш рўй бердим, бас,
Кимдир ажрим қилса – ўша мен, ўғлон.

Ҳаётда бу каби инсонларга рўбару келиш албатта ҳазрати Хизрга йўликиш билан тенг албатта. Бу воқеа шоир умр йўлининг ибтидосидаги бир кўнгилсизлик холос. У кейинчалик “қатта”ларнинг “кичик”лар устидан зулмига кўп бора дуч келди. Шундай дамларда Ҳақиқат тимсоли бўлган таниш инсонга эҳтиёж туғилаверади. Шоир уни реал инсон сифатида кўп ахтаради, ҳатто тушларида ғойибдан дийдорлашади.

Бир кун забтга олиб тасаввур изми,
Тушда кўрдим уни аниқ ва яққол.

Арзим баён этдим биратўласи,
Нега келмайсиз деб тутдим сўроққа.

Шоир туш вақти орқали бадий вақтнинг поэтик имкониятларидан фойдаланиб, Бугун ва Келажакни бир пайтда юзлаштиради, бугуннинг зулми, келажак умиди уни неқбинлик билан асарни ниҳоялашга олиб келади.

Абдулла Ориповнинг яна бир балладаси “Шошмаслик ҳақида баллада” деб номланади. Бу асар бир қараганда фалсафий, иккинчи томондан эса миллат ва Ватан ҳақидаги ҳулосалари билан кўп қиррали асар ҳисобланади. Шоир ҳаётини тажрибага эга, оқу қорани таниган инсон сифатида ёшларга, фарзандларга насиҳат қилади. У гулларни узишда, заминга оёқ қўйишда, мазор ёнидан ўтганда, аждоқлар ҳақида фикр юритганда, ҳукм чиқаришда, дўст излашда, ёр танлашда шошилмасликка ундайди. Лекин шундай бир ҳолат бўладики, уни сония қадар куттириш мумкин эмас. Агар эл мадад сўраб инграганда, гулларни, шайдо кўнгилларни унутиб, отни эгарланган чақмоқдай шайлаб, унга томон шошилиб юзланишга даъват этади.

“Меҳру оқибат ҳақида баллада” деб номланган асари эса киновий руҳда ёзилгани билан ажралиб туради. Лирик қаҳрамон меҳрни, оқибатни аввало инсон ўз-ўзига кўрсатиши керак, кейин бошқалардан кутиш мумкин дейди. Лекин қидирилатган туйғуни ҳарчанд уринса-да топа олмайди.

“Ёлғончи ҳақида баллада”, “Ўғрилар ҳақида баллада”, “Нодонлар ҳақида баллада” каби асарлари 2015 йилда шоир АҚШ да даволанаётган кезларида ёзилган. Учта мустақил асар, лекин ғояси, ижодкор руҳиятидаги қарама-қаршиликлар ифодаси нуқтаи назаридан бири-бирига ниҳоятда яқин туради. “Ёлғончи ҳақида баллада” асари бошдан охирига қадар мурожаат руҳида ёзилган. Шоир балки замондоши, балки фарзанди, балки шогирдига мурожаат қилар экан, нима бўлганда ҳам рост сўзлашга чақиради. Ёлғонни дин ҳам, дённат ҳам қабул қилмаслигини, Аллоҳ даргоҳида энг ёмон гуноҳлардан бири ёлғон эканини ёзади. Қўйиб берса суяксиз тил нималар демайди, бўлмаганини бўлдириб, ўлмаганини ўлдирадиган ҳам тилдир.

Шу чиқдими камтарин жондан,

Шайтонликда ўтдинг шайтондан.

Худодан кўрк, кўрккин иймондан,

Ёлғон айтма, садағанг кетай.

Шоир мурожаат қилар экан, донишманд инсонга хос вазмин йўлини тутати. Койиганда ҳам эркалаб, авайлаб “садағанг кетай” ёлғонни бас қил деб ўзига хос услубни танлайди. “Ўғрилар ҳақида баллада” ҳам юқоридаги каби киновий характерга эга. Шоир ўғри замондошларини кифасини чизар экан, беозор ҳажв қилади. Ўғри образи мазкур балладада янгича тарзда ифодаланади. Ўғри деганда кўз ўнгимизда эгни боши бетартиб, кифаси биров саросимали кимса намоён бўлишига одатланиб қолганмиз. Бу асарда эса ўғри башанг кийинган, туфлисига гард ҳам юкмаган, имзо қўйиб одамлар тақдирини ҳал қилишга қодир шахс тарзида ифодаланади. “Нодонлар ҳақида баллада” да эса

жамият учун энг зарарли жиҳатлардан бири нодонлик илллати қаттиқ қораланади. “Ҳақиқий санъат асари ҳамиша ўқувчи кўз ўнгида мўъжизалар дунёсини очишга қодир. Бунга эса фақат ақтуал, умуминсоний ғояларни қўтариб чиқиш орқали эмас, балки ана шу ғояларни ва ҳатто ҳаммага маълум идеаларни бадиий инкишоф этиш орқали эришилади”[5].

-Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations). Хулоса қилиб айтганда, Абдулла Орипов ўз даврининг жонқуяр қаламкаши, миллат ва халқ тақдирига қайғурган шахс сифатида ижод қилди. Балладаларида қайси мавзу қаламга олинмасин, барчасида Инсон камолати, миллат эртаси, Ҳақ ва Ҳақиқат мотивлари устунлик қилади. Узини миллатнинг бир бўлаги ҳисоблаган шоирдан бошқача руҳни кутиш ноўрин албатта.

АДАБИЁТЛАР

1. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-s/sayfi-saroyi-uz/>
2. <https://arts.unimelb.edu.au/nceis>; <https://www.westernsydney.edu.au>; <https://sllc.umd.edu/persian/about>; <http://nelc.uchicago.edu>; <https://nelc.osu.edu>; <http://ut.ac.ir>; <http://www.um.ac.ir> ; <https://www.amu.ac.in> ; <http://www.du.ac.in/du>; <http://www.istanbul.edu.tr/tr>; <https://www.ankara.edu.tr>; <http://gazi.edu.tr>; <https://www.orientalstudies.az/ru>; <http://literature.az/lang=aze>; <http://www.kaznu.kz/ru>; www.iaas.msu.ru; <https://www.ivran.ru>; <https://spbu.ru>; www.orient.spbu.ru/ru; <http://www.orientalstudies.ru>; <http://oriental-studies.org.ua/uk/home>; <http://zoa.dmt.tj>; <http://iza.tj/ru/institutyazyka-literatury-vostokovedeniya-i-pismennogo-naslediya-im-rudaki>; <http://tashgiv.uz/ru>; <http://navoiy-uni.uz/uzk>; <http://www.samdu.uz> ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.
3. Шарафиддинов О. Талант халқ мулки. // Шарқ юлдузи. 1979 й.; Шарафиддинов О. Инсон қалбининг манзаралари. // ЎзАС. 1981 й. 23 октябр.; Шарафиддинов О. Шеърят қалб ёлкини // Ҳаёт билан ҳамнафас.- Тошкент, 1983. – Б.155-168; Қўшжонов М. Онажоним шеърят.- Тошкент, 1984; Ғафуров И. Шеърят-изланиш, курашчанлик демақдир.-Тошкент, 1984. Қўшжонов М., Сувон Мели. Абдулла Орипов.- Тошкент: Маънавият, 2000; Сувон Мели. Ҳангома зимнида панднома. Абдулла Орипов шеърятда тўртлик. // Ўзбек тили ва адабиёти, 2021 й, №3/21. 30-36 бет.
4. Орипов А. Танланган асарлар. Биринчи жилд.Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – Т.:2000, 431 б.
5. Ғаниев И., Афоқова Н. Абдулла Орипов фалсафаси. “Muharrir nashriyoti”, -Т.:2021. 308 б.